

Нормативно-економічні принципи екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України

Філюк С. М.¹, Зарічняк А. П.²

Опубліковано
22.09.2022

Секція
Економіка

УДК
338.2

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10155197>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню нормативно-економічних принципів екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. Охарактеризовано передумови запровадження екосистемного підходу з огляду на історію розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в Україні від здобуття Незалежності. Охарактеризовано недоліки докризової державної політики розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. Обґрунтовано унікальність туристично-рекреаційної галузі і її роль у економічному, соціальному та екологічному розвитку держави. Проаналізовано ключові норми, що утворюють фундамент імплементації екосистемного підходу у державній економічній політиці досягнення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. Узагальнено та деталізовано зміст низки нормативно-економічних принципів екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України.

Ключові слова: державна економічна політика, сталий розвиток, туристично-рекреаційний потенціал, екосистемна безпека.

¹ Філюк С. М., кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-9714-7102>

² викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-7191-6583>

Normative and economic principles of ecosystem security of tourism and recreation potential of Ukraine

Annotation. Tourism and recreational activities play an important role in the economies of countries and regions, ensuring the rational use and preservation of natural, ecological, cultural, historical and informational resources of the territory.

The urgency of the issue of ecosystem security in general and in terms of preservation, restoration and development of the tourism and recreation potential of Ukraine is explained by its special status, socio-economic and cultural and spiritual significance for the Ukrainian people.

The article is devoted to the substantiation of the regulatory and economic principles of ecosystem security of the tourist and recreational potential of Ukraine. The prerequisites for the introduction of the ecosystem approach are characterized in view of the history of the development of tourism and recreation potential in Ukraine since independence. The shortcomings of the pre-crisis state policy for the development of tourism and recreation potential are characterized. The uniqueness of the tourism and recreation industry and its role in the economic, social and ecological development of the state are substantiated. The key norms that form the foundation of the implementation of the ecosystem approach in the state economic policy of achieving the security of the tourist and recreational potential of Ukraine are analyzed. The content of a number of regulatory and economic principles of ecosystem security of the tourist and recreational potential of Ukraine is summarized and detailed. The implementation of the outlined principles in the state and regional economic policy will allow strengthening the ecosystem security of the tourist and recreational potential of Ukraine, which will be important for European integration and the international image of our state, economic and social development in the long term.

Keywords: state economic policy, sustainable development, tourism and recreation potential, ecosystem security.

Вступ

Протягом останніх років економіка України перебуває під впливом євроінтеграційних прагнень, що врешті одержали не лише світоглядно-ідеологічне закріплення, але й нормативну форму і чіткий план європейської інтеграції. Усе більше віддаляючись від процесів євразійської інтеграції під головуванням кремлівського режиму, Україна перебуває у центрі уваги Європи і світу як одна з держав зі складним радянським минулим, котра, зрештою, під тиском волі народу змінила зовнішньополітичний курс і готова приєднатись до Європейського Співтовариства.

У цьому контексті набуває актуальності широке коло питань, що досі перебувало поза увагою творців політики, урядовців і лише подекуди озвучувались ученими і громадськими активістами. Серед інших, таким питанням є екосистемна безпека туристично-рекреаційного потенціалу.

В силу об'єктивних причин це питання не перебувало на порядку денному роботи уряду і обговорення у наукових колах, тоді як у Європі ідеологія сталого розвитку і екосистемної безпеки нині набуває колосального поширення.

Туризм та рекреаційна діяльність відіграють важливу роль в економіках країн та регіонів, забезпечуючи раціональне використання та збереження природних, екологічних, культурних, історичних та інформаційно-пізнавальних ресурсів території.

Актуальність проблематики екосистемної безпеки у цілому і у частині збереження, відновлення і розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України пояснюється його особливим статусом, соціально-економічним і культурно-духовним значенням для українського народу. Окремі питання забезпечення екосистемної

безпеки туристично-рекреаційного потенціалу досліджували Бейдик О., Василюха Н., Величко В., Виноградова О., Горин Г., Дарчук В., Іванова Т., Огієнко А., Огієнко М., Черчик Л. та ін. Разом з тим, невирішеною частиною проблеми залишається обґрунтування нормативно-економічних принципів екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України.

Зважаючи на окреслені міркування, у цій статті ми маємо на меті обґрунтувати нормативно-економічні принципи екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України.

Результати

Туристично-рекреаційна галузь України розвивалась у нелегких умовах. Несистемні ринкові перетворення 90-х р. минулого століття призвели до втрати значної частки туристично-рекреаційного потенціалу унаслідок зубожіння населення, міграції, банкрутства підприємств, рейдерських захоплень, незаконного вирубування лісів, порушення правил поводження з відходами тощо. Протягом років незалежності відсутність належного фінансування призвела до втрати багатьох об'єктів культурної спадщини.

На жаль, екосистемний підхід, як і в цілому, цілі та цінності сталого розвитку в Україні не набули поширення на відміну від більшості європейських держав. Цьому є об'єктивне пояснення – в умовах частих кризових ситуацій та дефіциту державного бюджету формування державної соціально-економічної політики відбувається на основі пріоритизації цілей. Очевидно, що порівняно з цілями попередження втрати у населення засобів існування, деградації освіти, охорони здоров'я та правоохоронної системи, втрати експортного і інфраструктурного потенціалу у ієрархії пріоритетів місце туристично-рекреаційного потенціалу залишається далеко позаду.

Тим не менш, слід відзначити, що державна політика, скерована на споживання природи, на невдачу. Туристично-рекреаційна політика за умови вибудування грамотного механізму державної і регіональної політики сприяє досягненню такого рівня функціонування галузі, за якої відбувається системне вирішення суміжних економічних, соціальних та екологічних проблем.

Забезпечення системного розвитку туристично-рекреаційного потенціалу має стійкі взаємозв'язки з розвитком економіки країни і окремих регіонів. Найпростіший взаємозв'язок можемо висвітлити на прикладі впливу на трудові ресурси регіону. Розвиток туристично-рекреаційної галузі забезпечує не тільки організацію та проведення відпочинку для населення і туристів, а й сприяє ланцюговому створенню додаткових робочих місць, що допомагає вирішити проблему зайнятості, залучити додаткові фінансові ресурси і інвестиції для розвитку, адже туристична галузь є однією з найбільш трудомістких галузей, що у більшості випадків, не піддається механізації та автоматизації. Відтак туристична сфера забезпечує велику кількість робочих місць, залучає трудові ресурси, причому не тільки для обслуговування населення і туристів, але і у суміжних галузях, які набувають динамічного розвитку у зв'язку з приростом туристичних потоків.

Вплив туристично-рекреаційної галузі на підвищення добробуту, рівня і якості життя населення може спостерігатись у формі прямого зростання доходів унаслідок зайнятості на підприємствах, що належать до цієї галузі або ж опосередковано. Говорячи про непрямий вплив слід відзначити, що повноцінне функціонування підприємств туризму та рекреації є неможливим без забезпечувальної діяльності підприємств торгівлі, інфраструктури, зв'язку, сервісу та ін. Туристично-рекреаційний комплекс має велике значення і для таких галузей економіки, виробництво товарів

народного споживання, будівництво, сільське господарство тощо, тобто є своєрідним каталізатором економічного розвитку регіону та країни в цілому [1].

Туристично-рекреаційна галузь є унікальним видом діяльності, який, порівняно з промисловістю має нижчий рівень загрози для екології та здатна до певної міри організувати у процесі своєї діяльності підтримання належного стану довкілля та збереження і розвиток рекреаційних ресурсів. Унікальність цієї галузі в тому, що туристська діяльність, за окремими винятками, не прагне до втручання у природні процеси, трансформації, руйнування чи пригнічення екосистем. Адже у процесі експлуатації природних, культурних, історичних об'єктів раціональні суб'єкти туристичної діяльності не зацікавлені у їх руйнуванні, а навпаки, мають потребу у їх підтримці та відновленні, оскільки дані об'єкти є одним з елементів туристично-екскурсійного обслуговування [2, с. 185]. Прикладом може слугувати курортно-рекреаційна сфера, що має важливе значення для підтримання високого рівня громадського здоров'я і створює умови для розвитку туристично-рекреаційного потенціалу нарощуючи прибутки за рахунок покращення стану екосистеми (шляхом благоустрою та підтримання територій, організації раціонального використання рекреаційних ресурсів), а також завдяки залученню кваліфікованих працівників медичної сфери. На території сучасної України санаторно-курортна діяльність розпочалася у ХІХ ст., коли були створені курорти Південного узбережжя Криму, Передкарпаття та Закарпаття, Поділля, Полтавщини, та Одещини [3, с. 106]. Вважаємо, що у світлі поточних викликів, зумовлених пандемією коронавірусу, майбутній динамічний розвиток галузі може стати запорукою екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. На жаль, розвитку у цій сфері перешкоджає недосконала нормативна база, відсутність комплексних програм стимулювання галузевого розвитку, наявність інвестиційних ризиків для потенційних закордонних інвесторів, зокрема, у зв'язку з російською окупацією Криму і Сходу України.

Означені причини є стримуючим фактором для розвитку туристично-рекреаційного потенціалу загалом, а не тільки у сфері санаторно-курортної діяльності.

За даними Світового економічного форуму, Україна належить до країн із середнім рівнем розвитку туризму; перехід у цю групу відбувся протягом 2019 р. і був пов'язаний зі зростанням рівня безпеки і правоохоронної діяльності. Україна посіла 78 позицію зі 110, покращивши результат порівняно з попереднім періодом на десять позицій [4].

Оцінки туристично-рекреаційного потенціалу України за окремими напрямками створюють доволі чітку картину очікуваних дій уряду у цій сфері.

Структурно рейтинг включає оцінки за чотири групи:

- субіндекс сприятливого середовища фіксує загальні умови, необхідні для роботи в країні;
- субіндекс політики подорожей та туризму - фіксує конкретні політики або стратегічні аспекти, які впливають галузь більш безпосередньо;
- субіндекс інфраструктури фіксує наявність і якість фізичної інфраструктури кожної економіки;
- субіндекс «Природні та культурні ресурси» фіксує основні «причини подорожі».

Перш за все, звернемо увагу на показники, за якими Україна демонструє кращі позиції порівняно з сусідніми країнами у регіоні. Їх не так багато. По-перше, це здоров'я і гігієна – 6,5 балів порівняно з середнім показником 6,2 у групі «Європа і Євразія» і дорівнює середньому показнику за групою «Західна Європа». Другим високим показником є цінова конкуренція – 5,9, порівняно з 5,1 у загальній групі і 4,5-4,7 у Західній та Північній Європі. Відносно високими є показники людських ресурсів і ринку

праці, міжнародної відкритості і культурних ресурсів та можливостей для бізнес подорожей (верхні 60% індексу). Найгіршими ж є показники України за такими напрямками, як стійкість середовища і природні ресурси (нижні 20% індексу).

Зважаючи на такі результати, розглянемо докладніше питання безпеки туристично-рекреаційних ресурсів, що складають основу туристично-рекреаційного потенціалу України.

Туристично-рекреаційні ресурси є загальним надбанням людства. З точки зору екосистемного підходу їх безпека є запорукою сталого розвитку; з точки зору економіки – процвітання держави у довгостроковому періоді, конкурентоспроможності на міжнародному ринку туристичних дестинацій і залучення додаткових надходжень до бюджетів різних рівнів.

На жаль, ринкові механізми є обмежено дієвими у сфері забезпечення безпеки туристично-рекреаційних ресурсів. За екосистемною логікою, підприємства мали б обмежувати шкоду ресурсам, що становлять основу їх діяльності. Однак, здебільшого перешкодою екосистемній діяльності підприємств виступає низька культура підприємництва, бажання окремих підприємців швидко одержати наддоходи не зважаючи на шкоду довкіллю, а також високі фінансові ризики, пов'язані, у тому числі, з зовнішніми загрозами безпеці України (як-от, російська анексія Криму та гібридна війна на Сході України).

Саме тому діяльність суб'єктів туристично-рекреаційної сфери обмежена вимогами безпеки туристичних ресурсів як основи туристично-рекреаційного потенціалу України.

Туристично-рекреаційні ресурси можуть належати суб'єктам господарювання як на праві власності (наприклад, основні фонди, музейні предмети та колекції, що знаходяться у приватній власності, права інтелектуальної власності тощо), так і на правах оренди чи концесії [5].

До суб'єкта, котрий виступає орендарем чи користувачем туристично-рекреаційних ресурсів державою чи місцевою громадою висувається умова цільового використання ресурсів у туристично-екскурсійних, культурно-просвітницьких, лікувально-оздоровчих цілях у обсязі, що забезпечує збереження їх туристично-рекреаційного потенціалу. Для встановлення відповідності фактичної діяльності підприємства заявленим цілям існує механізм екологічної експертизи [6].

Використання туристично-рекреаційних ресурсів полягає у добуванні їх корисних властивостей, які забезпечують чи можуть забезпечити відновлення та розвиток фізичних сил споживачів, задоволення фізичних, духовних, інтелектуальних та інших потреб.

За характером використання туристично-рекреаційні ресурси можливо поділити на групи за критерієм умов забезпечення їх безпеки [7]:

- об'єкти, які за своїм характером та ступенем безпеки, а також іншими умовами повинні бути використані тільки в наукових, туристично-екскурсійних, культурно-освітніх та лікувально-оздоровчих цілях (наприклад, лікувально-оздоровчі місцевості);
- об'єкти, які можуть бути використані в сучасних умовах у суспільних, господарських та інших цілях (наприклад, міський ландшафт).

Особливістю безпеки використання та охорони туристично-рекреаційних ресурсів є встановлення спеціального обмежувального режиму, який визначається належністю таких ресурсів до природних чи антропогенних.

Згідно зі ст. 13 Конституції України земля та інші природні ресурси є основою життя та діяльності людей, що проживають на відповідній території, а особливо

охоронювані природні території відносяться до об'єктів загальнонаціонального надбання.

Під використанням природних ресурсів розуміється їх «експлуатацію, залучення до господарського обороту у процесі господарської та іншої діяльності» [9].

Спеціальні правила використання встановлені для територій, що особливо охороняються. Щодо кожного виду територій законом встановлено особливості використання та охорони, які стосуються діяльності у сфері туризму [1].

Окремо встановлено особливості для природних лікувальних ресурсів, лікувально-оздоровчих місцевостей та курортів, які можуть мати національне, регіональне чи місцеве значення. Віднесення територій (акваторій) до лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про курорти» [10].

Природні цілющі ресурси є державною власністю. Питання володіння, користування та розпорядження природними лікувальними ресурсами перебувають у спільному веденні України та її суб'єктів. Природні лікувальні ресурси надаються юридичним та фізичним особам для лікування та профілактики захворювань, а також з метою відпочинку.

Окремої уваги при здійсненні діяльності у сфері туризму вимагає використання та збереження ландшафтного та біологічного розмаїття, оскільки відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та національної екологічної політики це є одним із основних завдань екологічної політики, зокрема, збереження та відновлення ландшафтного та біологічного розмаїття, достатнього для підтримки здатності природних систем до саморегуляції та компенсації наслідків антропогенної діяльності [11].

В даний час таке завдання в українському екологічному законодавстві вирішується фрагментарно, оскільки і в Земельному кодексі України, і в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», і в інших нормативних правових актах відсутні норми, що забезпечують збереження ландшафтного розмаїття. При цьому у наукових джерелах ландшафтне розмаїття визначається як варіабельність природних і природно-антропогенних ландшафтів і екологічних процесів, що протікають в них та забезпечують сприятливе довкілля [12]. До правових заходів охорони ландшафтно-різноманітності можна віднести: законодавче закріплення поняття ландшафту та його різноманітності, проведення класифікації ландшафтів з урахуванням їх культурно-пізнавальної, туристської та іншої цінності; створення інституційного та інформаційного забезпечення безпеки та відновлення ландшафтного розмаїття, запровадження обов'язкової оцінки впливу на ландшафтну та біологічну різноманітність у процесі оцінки впливу на навколишнє середовище та екологічної експертизи; комплексна оцінка збитків, завданих господарською діяльністю ландшафтному та біологічному розмаїттю тощо.

Підсумовуючи проведені дослідження можемо узагальнити нормативно-економічні принципи екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України:

1. Сталого розвитку і довготривалої політики безпеки. Розробка політики збереження, сталого використання та відновлення туристично-рекреаційного потенціалу має ґрунтуватись на цілях і цінностях сталого розвитку, проголошених ООН. Цей принцип є фундаментальним з огляду на його стратегічний характер, що відповідає довготривалому характеру і повільним темпам змін структури і якості туристично-рекреаційного потенціалу.
2. Державно-приватного партнерства. В умовах ринкової економіки з урахуванням пріоритетів національних інтересів у економічній та соціальній сферах

забезпечення екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу відбувається на основі фрагментарного контролю і несистемної політики нагляду держави за діяльністю суб'єктів господарювання у цій сфері. Продовження демократичних процесів і децентралізації в Україні у світлі тенденцій, пов'язаних з європейською інтеграцією вимагає поширення застосування інструментів державно-приватного партнерства як альтернативи адміністративно-командним методам взаємодії держави і суб'єктів використання і розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

3. Залученості суспільства до вирішення проблем екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. Оскільки туристично-рекреаційні ресурси є у першу чергу надбанням людства, мають суттєве економічне і соціальне значення для усього суспільства, неодмінною умовою їх збереження і примноження є посилення участі суспільства у вирішенні поточних та стратегічних проблем, що не піддаються оперативній ідентифікації на рівні держави.
4. Інтенсифікації створення нормативних передумов для розвитку суміжної інфраструктури і прозорого використання туристично-рекреаційного потенціалу. Цей принцип охоплює системну діяльність, базовану перш за все на останніх досягненнях науки і техніки, щодо залучення усіх зацікавлених сторін до вирішення проблем інновацій, інвестицій і раціонального використання туристично-рекреаційного потенціалу у довготривалій перспективі.
5. Розвиток інформаційно-просвітницької діяльності щодо підтримання екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. У рамках цього принципу пропонується інтенсифікація взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства і іноземних партнерів до вирішення проблем туристично-рекреаційного потенціалу, об'єктивної оцінки та моніторингу стану туристично-рекреаційних ресурсів і поширення у суспільстві знань та культури поведінки з природним і антропогенним надбанням людства.

Реалізація окреслених принципів у державній і регіональній економічній політиці дозволить зміцнити екосистемну безпеку туристично-рекреаційного потенціалу України, що матиме важливе значення для європейської інтеграції і міжнародного іміджу нашої держави, економічного та соціального розвитку у довгостроковій перспективі.

Висновки

У цьому дослідженні ми на засадах системного і інтердисциплінарного підходів розглянули питання екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. На концептуальному рівні ми встановили, яким чином роль туристично-рекреаційної галузі у економічному і соціальному розвитку держави проявляється у нормативному забезпеченні і політиці екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. Далі, з урахуванням низьких позицій України у світовому рейтингу ми коротко узагальнили нормативне підґрунтя екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу і сформували низку нормативно-економічних принципів, реалізація у державній і регіональній економічній політиці матиме у перспективі важливе значення для сталого розвитку і європейської інтеграції України.

Список використаних джерел

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. 2001. – 395 с.

2. Виноградова О. В., Дарчук В. Г. Проблеми та стратегічні пріоритети розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні: регіональний аспект. *Проблеми економіки*. 2013. № 4. С. 183-191.
3. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг. Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
4. World Economic Forum. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. URL:<https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2019/>
5. Горин Г. В. Рекреаційно-туристичний потенціал Західного регіону України у контексті транскордонного співробітництва. *Соц.-ек.проблеми сучас.періоду України*. 2014. Вип. 2(106) URL:[http://ird.gov.ua/sep/sep20142\(106\)/sep20142\(106\)_171_HorynHV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20142(106)/sep20142(106)_171_HorynHV.pdf)
6. Черчик Л. Наукові підходи до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів. URL:https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10027/3/klas_ttp.pdf
7. Огієнко А.В., Огієнко М.М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/1_75_1_2020_ukr/7.pdf
8. Закон України «Про туризм». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Іванова Т. В. Теоретико-методологічні засади політики врахування взаємодії всіх природних ресурсів в державі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 12. URL:<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=223>
10. Закон України «Про курорти». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
12. Василюх Н.В. Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. *Вісник ДІТБ*. 2009. №13. С. 279-285.